

Taner Timur

1958 yılında AÜ SBF'den mezun oldu. Aynı fakültede asistan olmasının ardından, 1968 yılında doçentliğe, 1979 yılında profesörlüğe yükseldi. 12 Eylül askeri darbesinden sonra görevinden istifa ederek çalışmalarını Paris'te sürdürdü. Eylül 1992'de eski görevine döndü. 2002 yılına kadar bu görevini sürdürdü.

Eserleri: *Türk Devrimi ve Sonrası* (1971); *Osmanlı Toplumsal Düzeni* (1979); *Osmanlı Kimliği* (1986); *Osmanlı Çalışmaları-İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine* (1989); *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş* (1991); *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik* (1991); *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi* (1996); *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler* (2000); *Sürüden Ayrılanlar* (2000); *Türkler ve Ermeniler* (2000); *Türkiye Nasıl Küreselleşti* (2004); *Felsefi İzlenimler* (2005); *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler* (2006); *Marksizm, İnsan ve Toplum* (2007); *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi* (2011).



HABERMAS'I OKUMAK

Taner Timur

Yordam Kitap: 56 ♦ Habermas'ı Okumak ♦ Taner Timur

ISBN-978-9944-122-55-9 ♦ Düzeltme: Merve Arlı

Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç ♦ Sayfa Düzeni: Gönül Göner

Dizin: Özgür Güler ♦ Birinci Basım: Ekim 2008 ♦ İkinci Basım: Ekim 2012

Yayın Yönetmeni: Hayri Erdoğan

© Taner Timur, 2008; © Yordam Kitap, 2008

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)

Çatalçeşme Sokağı No: 19 Kat: 3 Cağaloğlu 34110 İstanbul

T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09

W: www.yordamkitap.com E: info@yordamkitap.com

Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 12027)

Cihangir Mah. Güvercin Caddesi Baha İş Merkezi A Blok

Haramidere - İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

felsefe

HABERMAS' I

OKUMAK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	13
Taşralı Karanlık ve Çocukluk Travması	18
Frankfurt Okulu ve Habermas	25
SOSYAL TARİHÇİ HABERMAS:	
KAMUSAL ALANIN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ	35
Burjuva Kamusal Alanının Doğuşu	41
Burjuva Kamusal Alanı, Çekirdek Aile ve Öznellik	47
Kamusal Alanın Siyasal İşlevleri: İngiltere ve Kıta Avrupası ...	55
Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü	63
Tartışma Kültüründen Tüketim Kültürüne... ..	67
Kamusal Alanın Siyasal İşlevlerinin Evrimi... ..	69
Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü: Genel Değerlendirme	76
“Pleb Kamusal Alanı” ve Toplum Bilimleri	82
Habermas ve Tarih-yazıcılığı	87
KAMUSAL ALAN, BİLİM VE FELSEFE	93
E. Husserl, Bilim Krizi ve Yaşam Dünyası (Lebenswelt)	98
Felsefe, Bilim ve Çıkarlar	104
İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim	109
HABERMAS, TOPLUMSAL SİSTEM	
VE TARİHİ MADDECİLİK	115
Habermas ve “Marx’a ters düşen dört olgu”... ..	121
Habermas ve Tarihi Maddeciliğin “yeniden yapılanması”... ..	128
Habermas ve Altyapı-Üstyapı İlişkileri	135

HABERMAS VE İLETİŞİMSEL HAREKET KURAMI	145
Habermas'ın Weber Yorumu:	
Rasyonelleşme ve Değer Dünyası	151
Habermas ve Dil Pragmatigi	157
İletişim Kuramı ve “Konuşmanın İdeal Durumu”	161
Lukacs, Frankfurt Okulu ve Şeyleşme (Verdinglichung)....	164
Mead, Durkheim ve Paradigma Değişikliği....	169
Toplumsal Kuram ve “Yaşam Dünyası”:	
Yeniden yapılandırma....	175
İlk Aşama: Yaşam Dünyası ve Sistem Ayrışması....	179
P. Bourdieu'nün Habermas Eleştirisi	184
T. Parsons: Edim (ve Uyum) Toplumu	188
İletişimsel Hareket Kuramı: Bilanço ve Perspektif	192
Genel Değerlendirme	
HABERMAS: FİLOZOF, SOSYOLOG, ENTELEKTÜEL... ..	215
J. Habermas: Entelektüellik Kavgası ve	
Bir Entelektüelin Kavgaları	235
Kamusal Alan ve Alman Entelektüelinin Doğuşu	240
Alman Kimliği, Tarih ve Tarihçiler Kavgası	246
J. Habermas: Sosyolog-entelektüel ve Dünya Düzeni	250
İletişim Kuramı, Küreselleşme ve Ütopya	263
Habermas ve Çağdaş Dünya	268
İletişim Kuramı ya da Habermas'ı Türkiye’de Okumak....	274
İSİM DİZİNİ	279

ÖNSÖZ



Jürgen Habermas'ın düşüncesine ilgi duymaya Osmanlı tarihi üzerinde çalışırken, onun “kamusal alan” konusundaki tezleriyle karşılaştığım sıralarda başladım. Düşünürün Aydınlanma tarihine toplum bilimleri kavramlarıyla bakan yaklaşımı, en iyi örneklerini Marx ve Weber’de bulan ve benim de örnek almaya çalıştığım bir yaklaşımdı. Habermas’ın eseri, “sivil toplum” tartışmalarının yapıldığı ülkemizde, burjuva sivil toplumunun sosyolojik temellerini irdeleyen kavramsal çerçevesiyle bizler için de aydınlatıcı olabilirdi. Düşünürün “modernleşme” sürecini İngiltere, Fransa ve Almanya bağlamında yorumlayan çalışması, dolaylı olarak, aynı sürecin çok farklı ve eşitsiz koşullarda yaşandığı Osmanlı tecrübesindeki boşluk ve yetersizlikleri de açıklayabilirdi.

*

* *

Habermas'ın *Kamusal Alan* başlıklı eseri, farklı nedenlerle, bende düşünürün genel kuramı hakkında da bir ilgi uyandırdı. Bu nedenlerin başında, düşünürün, son derece zengin bir referans çerçevesi içinde çağımızın hemen tüm toplumsal ve felsefi sorunlarını tartışma konusu yapmış

olması geliyordu. Günümüzde Habermas, filozof, sosyolog ve tarihçi nitelikleriyle kıta Avrupa'sı düşünce geleneğini Anglosakson geleneğiyle buluşturan düşünür olarak tanınır. Benim için bu çoğulcu perspektifin çok çekici bir tarafı vardı. Habermas'ın, özellikle çağdaş tarih-yazıcılığında felsefi hermenötiğin yeri hakkındaki gözlemleri ve H-G. Gadamer'le bu konudaki tartışmaları, zihnimde, daha da geliştirmeyi tasarladığım ufuklar açtı.

*
* *

Kuşkusuz, Habermas gibi girift ifadelerden hoşlanan bir düşünürün okunması ve anlatılması bir sürü güçlükleri de beraberinde getiriyor. İtiraf etmeliyim ki bu güçlükleri ben de sık sık, hatta fazlasıyla hissettim ve zaman zaman bu çalışmayı yarıda bırakmayı da düşündüm. Bugün, bu “güçlükleri” yenmiş olarak, Habermas hakkındaki kitabımı okuyuculara sunarken kişisel bir mutluluk duyduğumu da söyleyebilirim. Kuşkusuz bu mutluluk, başladığı, fakat başladıktan sonra zorlandığı (ve yer yer de itici bulduğu) bir çalışmayı nihayet bitirmiş olan bir insanın mutluluğundan ibaret sayılmamalıdır. Bunun, aynı zamanda, Habermas okumalarından kültürel planda zenginleşmiş olarak çıkan bir insanın mutluluğu olduğunu da eklemek isterim.

*
* *

Habermas'ı, elbette ki, salt bilgilerimi artırmak, büyük bir düşünürün görüşlerini paylaşmak için, kısaca “masumane” bir şekilde okuduğumu söyleyemem. Çoktandır dünyaya tarihî maddeci yöntem ve kavramlarla bakmaya çalışıyorum

ve doğrusunu söylemek gerekirse, sonunda, Habermas'ın “yeniden yapılandırdığı” Marksizm bana pek de inandırıcı görünmedi. Gerçekten de, Frankfurt Okulu'nun uzlaştırmaya çalıştığı Marx ve Weber ikilisi, Habermas'ın optiğinde, A. Giddens'in deyiimiyle, “çok fazla Weber, çok az Marx'ın olduğu” bir eklektizme dönüşmüş görünüyor. Bu konuda, kişisel görüşlerimle birlikte, Habermas'a Batılı Marksist çevrelerden yöneltilmiş olan ve paylaştığım itirazları da aktardım. Ne var ki, temel eserlerini verdikten sonra bile kendisini “son Marksist” olarak niteleyen bir düşünürün hemen her eserinde Marksizmle diyaloga girişmesi ve Marksizmin ihmal ettiği üstyapı analizlerinde aydınlatıcı yorumlar yapması bana mutlaka yararlanılması gereken katkılar olarak görünüyor.

*
* *

Habermas, çağımızda, filozof ve sosyolog kimliklerinin ötesinde, entelektüel kimliğiyle de örnek alınabilecek bir düşünürdür. Özellikle başta ırkçılık olmak üzere her türlü ayrımcı düşünce ve davranışa açtığı savaş, kendi ülkesi başta olmak üzere tüm dünyada izlenmiş ve yankılar uyandırmıştır. “Radikal demokrasi” anlayışı ve sınıfsal güçlerden soyutlanmış, mutlak “tartışma etiği” ütopyacı bulunabilir ve bulunmuştur da. Zaten kendisi de, bir vesileyle, “ütopya” kavramının günümüzde nasıl tekrar itibar kazandığını anlatmış ve “ütopyacı enerjinin tarihî düşünceyi beslediği” girişimleri övmüştü. Fakat Almanya'da, bazı yurttaşlarının deyiimiyle “çağdaş Almanya'nın vicdanı olarak”, Nazi geçmişi “sıradanlaştırmaya” çalışan revizyonist tarihçilere karşı verdiği kavga Alman sınırlarının ötesinde de örnek olacak

niteliktedir. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar “entelektüel” kavramının olumsuzluk sembolü sayıldığı ülkesinde kamusal alana yaptığı müdahalelerle “angaje aydın” tipinin güzel bir örneğini oluşturan Habermas, bu etkinliğiyle entelektüelliğin Almanya’da kurumsal bir değer kazanmasında rol oynamıştır.

Bütün bu nedenler, Habermas’ın, zaten geniş bir ilgi konusu olduğu, bazı temel eserlerinin dilimize çevrildiği ülkemizde okunması ve tartışılması için de yeterlidir sanıyorum. Yeter ki, düşünürün tezlerini, kendisi nasıl (hocası Adorno da dâhil) tüm düşünürleri eleştirel ve “yapı-kurumcu” (rekonstruktiv) espri içinde incelediyse, biz de kendisini aynı espri içinde okuyalım. Bugün okuyuculara sunduğum bu çalışmada ben de bu espriye sadık kalmaya çalıştım.

İstanbul, Eylül 2008

GİRİŞ



Akademik iş bölümünün toplumsal düşüncede uzmanlık alanlarını giderek daralttığı, “genel teori”lerin itibar kaybettiği bir dönemde yaşıyoruz. Günümüzde XIX. yüzyılın kapsamlı kuramlarına özenen, onları farklı bağlamlarda ve özgün biçimlerde yenilemeye çalışan düşünürlere pek rastlamıyoruz. Aydınlanma geleneğini sorgulamak, modernizmi eleştirmek ve adeta sistemsizliği sistem hâline getirmek çoktandır moda hâline geldi.

Yine de bu konuda bazı istisnalardan söz edebilir miyiz? Örneğin, bu çalışmada ele alacağımız Alman filozofu Jürgen Habermas’ı bu istisnalardan biri olarak düşünebilir miyiz? Neredeyse tüm disiplinleri kuşatan kuramsal çalışmalarına ve baş döndürücü referans çerçevesine bakarak kendisini çağdaş bir “genel kuramcı” sayabilir miyiz?

J. Habermas’ı konu edindiğim bir kitaba bu sorularla başlamam herhalde pek de yersiz sayılmayacaktır. Fakat mademki ‘genel teori’den söz ettik, önce bu konuda Habermas’ın söylediklerine kulak verelim; çünkü kapsamlı çalışmalarının bir “genel kuram” ya da bir “meta-teori” (kuramların kuramı) olup olmadığı bizzat Alman filozofun kendisine de sorulmuştu.

Habermas bu soruya nasıl bir yanıt vermiştir?

Habermas bu soruya çok açık bir yanıt vermiş, “disiplinlerin bugünkü farklılaşma durumunda Marx'inki gibi blok hâlinde bir teori mümkün değildir” demiştir.¹ Ve sözlerine, “toplumsal kuramını geliştirirken Hegel modelini seçmiş olsa bile”, yaptığı şeyin “hiçbir şekilde bir meta-teori sayılamayacağını, bunun sadece klasik toplumsal kuramın devamı olduğunu” da eklemiştir. Habermas'a göre, çağdaş sosyal bilimlerde “Bourdieu, Touraine, Luhmann ve hatta Giddens ne yapıyorsa kendisi de onu yapmaktadır.” Kısaca, düşünürümüz, artık, “ne felsefi geleneğe özgü, katı bir teori kavramına, ne de büyük harfle yazılmış bir ‘Gerçek’e” inanmaktadır.²

Hemen söyleyelim ki Habermas'ın bu yanıtı, bize, biraz da ihtiyat ve tevazuyla karışık bir şekilde, günümüzde akademik dünyaya egemen ‘genel teori’ kuşkuculuğunu yansıtır gibi görünüyor. Oysa genel kuram yönündeki arayış ve açılımlar, aslında, düşünürün tüm eserlerinde mevcuttur.³ Zaten, salt tezlerinin sunuluş şekli itibariyle bile olsa, Habermas'ın temel kuramını sunduğu eseriyle, Hegel'in eseri arasında paralellik kurması anlamlı bir işaret sayılmaz mı?

Gerçekten de, Habermas, “İletişimsel Hareket Kuramı” başlığı altında yayınladığı temel eserinde kuramlarını tüm

1 Jürgen Habermas, *L'Éthique de la Discussion et la Question de la Vérité*; Paris, Grasset, 2003, s. 38, 40-41. Habermas, kuram ve kavramlarını Fransız filozoflarıyla tartıştığı bu kitapçıkta, “genel kuram” konusundaki duruşunu, Alban Bouvier'nin, kendisini “devasa bir kuram” (“une théorie grandiose”) geliştiren bir düşünür olarak tanımlayan gözlemine yanıt olarak veriyor. İzleyen alıntılar da aynı yanıtta yer alıyorlar.

2 J. Habermas'la söyleşi, *Le Monde*, 14 Eylül 1993.

3 J. Habermas, yukarıda gönderme yaptığımız söyleşide, A. Bouvier'ye verdiği yanıtta, daha net olarak şunu söylüyor: “(Çalışmamda) çeşitli kuramların çoğulcu bir biçimde algılanmasına dayanıyorum; bu kuramlar hem birbirleriyle ekleniyorlar, hem de olgulara tekabül ediyorlar”. *L'Éthique de la Discussion*, s. 43. Böyle bir “ekleme”yi sağlamaya yönelik çalışma, bize, bir “genel teori” inşasına yönelik bir çalışma izlenimi veriyor.

disiplinleri kapsayıcı bir biçimde ve sentezci bir perspektifte geliştirmiştir. İlerdeki sayfalarda göstermeye çalışacağım gibi, Habermas bu eserinde düşünce tarihinin devleriyle hesaplaşıyor, onları kısmen özümlüyor, sonra da aşılıyor⁴ ve sonunda ortaya çıkan eserde de, adını koymamış olsa bile, Alman filozofu, çağımızın en kapsamlı ve en iddialı kuramlarından birine imzasını atıyor.

Habermas'ın XX. yüzyılın önde gelen, tezleri en çok tartışılan, en fazla yankı uyandıran filozof ve sosyologlarından birisi olduğu bugün genellikle kabul edilen bir şeydir. Gerçi bu durumun filozofun kişisel yetenekleri ve ürünü dışında da bazı nedenleri bulunduğunu düşünenler olmuştur. Kökeni Kant'a kadar uzanan ve modern üniversitelerin kurucu babası "Humboldt Üniversitesi" geleneği ile beslenen Alman felsefesine düşünce dünyasında özel ve ayrıcalıklı bir yer ayrılmış olması ve böyle bir "sembolik sermaye"nin doğurduğu beklentiler de bu nedenler arasında sayılabilir mi? Bu konuda, Nazi üniforması ile Hitler'in emrine girmiş ve savaş sonrasında da felsefe dünyasında –üstelik bir özeleştirici de yapmadan– yıldızlaşmış Heidegger örneği bile yeterince düşündürücü değil midir? Böylece Habermas'ı da, çok farklı bir biçimde de olsa, aynı kültürel ranttan yararlanmış Alman düşünürleri arasında sayabilir miyiz?

Gerçekten de bu yönde değerlendirmeler Habermas için de yapılmıştır. Örneğin, Pierre Bourdieu'nün, "bir düşüncüyü, kullanım tarzına ve sosyal etkilerine indirgemeye-

4 Habermas kuşkusuz Hegelci bir filozof değildir; fakat felsefesi Kant ve onu eleştiren genç Hegelciler üzerindeki çalışmalarla başlamıştır. Fransız filozofu J. Rivelaygue'in ifadesiyle, Habermas da, Hegel gibi, "egemen ideolojinin boşluklarında, eksiklerinde, unuttuklarında bir felsefe olanağı buluyor ve bunları eleştirerek" ve aşarak sistemini kuruyor. "Bilimin gelişmesini gölgesi gibi izleyen bu (egemen) ideoloji pozitivizm ya da bilimselcilik (scientisme) idi". Bkz. J. Rivelaygue; *Leçons de Métaphysiques Allemandes*; Paris, B. Grasset, 1992, cilt. II, s. 448-450.

çeğimizi” vurgulayarak da olsa, bir bakıma Heidegger’in antitezini oluşturan Habermas’a yönelttiği eleştiriler arasında, bu da bulunuyor.⁵ Fakat Habermas’a özgül bir nitelik veren ve onun ününü sağlayan daha da önemli neden, düşünürün Marx, Weber, Durkheim, Mead, Parsons, Austin, Wittgenstein vb gibi, çoğu birbiriyle uzlaşması zor bir sürü düşünürle diyalog hâlinde bulunması ve bunların her birinde kendi kuramına katabileceği unsurlar bulmuş olması değil midir? Sanıyorum ki, bu şekilde düşünürümüz, eklektizm veya senkretizm ile suçlanmış olsa bile, son derece zengin referans çerçevesiyle tüm ilgilerin odağı hâline gelmiştir.

Eklektizm dedik; aslında, Habermas, kendisine yöneltilen eklektizm eleştirilerini de kabul etmemiştir. Bir söyleşide, bu konuda yaptığı açıklamada, “sanıyorum ki”, diyor, “*senkretizm* veya *eklektizm* gibi terimler, kuşkusuz *iletişimsel akıl* kavramı üzerinde merkezileşmiş, fakat ilgili özel bilimlerle diyalog hâlinde gelişmiş bir kuramın çoğulcu düzenini nitelemek için uygun terimler değiller.”⁶ Habermas’a göre *iletişimsel hareket kuramı* bir yandan “sosyolojik bir edim (action) kuramı ile çok karmaşık bir toplum kuramının çekirdeğini” oluşturuyor, öte yandan da “formel bir dil pragmatğine” dayanıyor. Ve bunlar da, “doğru” ve “normatif uygunluk” kavramlarını çözümledikten sonra “bilim,

5 P. Bourdieu, *Méditations Pascaliennes*, Paris, Seuil, 1997. Bourdieu bu konudaki fikrini şöyle açıklıyor : “Kuşkusuz bir düşünceyi, onun kullanım tarzına ve sosyal etkilerine indirgeyemesek de, Habermas’ın eseri dünya çapında yarattığı ilginin bir kısmını, demokratik diyalog hakkındaki, Hıristiyan hümanizmin çok aşikâr saflıklarının damgasını taşıyan sofu düşüncelerine büyük Alman felsefesinin mührünü basmasından kaynaklanıyor.” S. 296, 9 no’lu dipnotu. (Bourdieu’nün bu konuda gönderme yaptığı eser: A. Wellmer; *Ethik und Dialog*, Frankfurt, Suhrkamp, 1986.)

6 J. Habermas ile söyleşi (Nicolas Truong): *Un Référendum pour une Constitution Européenne; Le Monde de L’Education*, Mart, 2001, sayı: 290. (İzleyen alıntılar da aynı söyleşiden yapılmıştır).